

ДОМІНАНТИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТЬ "КОМПЕТЕНЦІЯ" І "КОМПЕТЕНТНІСТЬ"

У статті висвітлено підходи до визначення понять компетенція й компетентність; особлива увага приділена терміну комунікативна компетентність.

Ключові слова: компетентність, компетенція, комунікативна компетентність, компетентнісний підхід.

Упродовж останніх десятиліть на сторінках періодичних науково-методичних видань активно висвітлюються питання щодо компетентнісного підходу в навчанні мови, що свідчить про сформованість наукового підґрунтя з визначеного питання (І.Бех, А.Богуш, М.Вашуленко, Л.Мацько, М.Пентилюк та ін.). Взаємозв'язок компетенцій і компетентностей висвітлено у працях вітчизняних (Н.Бібік, Л.Вашченко, О.Савченко, Л.Паращенко та ін.) і зарубіжних (Д.Равен, А.Хуторський та ін.) науковців.

Насамперед визначимо сутність феноменів "компетентність" і "компетенція" за словниковими джерелами. Так, у Новому тлумачному словнику української мови (К., 1999) компетенція визначається як "добра обізнаність із чим-небудь; коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи (С.305), а компетентний – який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний і тямущий; який ґрунтується на знанні; кваліфікований; 2. який має певні повноваження, повноважений, повновладний (С.305). Словник іншомовних слів за редакцією О.С.Мельничука, презентує таке визначення компетенції: це "коло питань, у яких певна особа має знання, досвід", а компетентності – "поінформованість, обізнаність, пріоритетність" (С.431). У Сучасному тлумачному психологічному словнику (Харків, 2005) компетентність трактується як (від лат. *competens* – відповідний, здатний) – психосоціальна якість, яка означає силу і впевненість, що виходять із почуття власної успішності й корисності, які дають людині усвідомлення своєї спроможності ефективно взаємодіяти з оточенням (С.203). У Великій сучасній енциклопедії з педагогіки (Мн., 2005) подано таке трактування компетентності, як: 1) міра відповідності знань, умінь і досвіду осіб певного соціально-професійного статусу реальному рівню складності завдань, що ними виконуються (С.237). В енциклопедії освіти (К., 2008) зазначено, що компетенції – це відчужена від суб'єкта, наперед задана соціальна норма (вимога) до освітньої підготовки учня, необхідна для його якісної продуктивної діяльності в певній сфері, тобто соціально закріпленний результат. Ознакою компетенції є її специфічний предметний або загальнопредметний характер, що дає змогу визначити пріоритетні сфери формування (освітні галузі, навчальні предмети, змістові лінії) (С.409). Результатом набуття компетенцій є компетентність, яка на відміну від компетенції передбачає особистісну характеристику, ставлення до предмета діяльності. Компетентність у навчанні (лат. *competentia* – коло питань, в яких людина добре розуміється) набуває молода людина не лише під час вивчення предмета, групи предметів, а й за допомогою засобів неформальної освіти, внаслідок впливу середовища; це набута характеристика особистості, що сприяє успішному вхожденню молодої людини в життя сучасного суспільства; це інтегрований результат, що передбачає зміщення акцентів з накопичення нормативно визначених знань, умінь, навичок до формування і розвитку в учнів здатності практично діяти, застосовувати досвід успішної діяльності в певній сфері (С.408).

Як бачимо, поняття "компетенція" є більш вузьким, воно співвідноситься з конкретними видами діяльності і використовується для визначення серій умінь, знань, необхідних для ефективного виконання дій. Компетентність же формується із окремих компетенцій, проте, як уважає І.П.Гудзик, не зводиться до них [6: 39].

А.В. Хуторський визначає тривірневу ієрархію компетенцій: ключові, загальнопредметні, предметні.

Дж. Равен трактує компетентність як специфічну здатність, необхідну для ефективного виконання конкретної дії у певній галузі, комплекс компетенцій і використовує для їх визначення такі категорії, як "готовність", "здібність", психологічні характеристики "відповідальність", "впевненість", "довіра", "толерантність", що засвідчують інтегральний характер компетентності і її безпосередній зв'язок з потребами особистості.

На думку О.Пометун, компетентність – це інтегрований характер поєднання знань, умінь і навичок, що дозволяють ефективно розв'язувати певні проблеми і завдання у конкретному виді діяльності [13: 18].

Компетентність, за словами А.М.Богуш, у смисловому значенні охоплює три аспекти: знання, вміння, навички, це процес, що зумовлює появу вмінь, дій, це взаємозв'язок між знаннями та ситуацією вирішення проблеми. На думку вченої, компетентність – це комплексна характеристика особистості, яка вбирає в себе результати попереднього психічного розвитку: знання, вміння, навички, креативність (здатність творчо вирішувати завдання: складати творчі розповіді, малюнки і конструкції за задумом), ініціативність, самостійність, самооцінку, самоконтроль. Компетентність має вікові характеристики, які розглядаються як орієнтовні показники розвитку особистості на кожному віковому етапі, базисні характеристики компетенцій певного виду діяльності (мовленнєвої, художньої, пізнавальної, музичної, конструкторської) [3: 161]. Г.Беленька визначає компетентність як реально-суб'єктивну категорію, що використовується для характеристики діяльності конкретної людини чи групи людей і свідчить про відповідність чи невідповідність означеній компетенції [2: 11].

В.І.Луговий виокремлює п'ять видів компетентностей: інтелектуально-знаннєвих, творчо-інноваційних, ціннісно-орієнтаційних, діалого-комунікаційних і художньо-творчих. Учений розглядає компетентності як здатності, що мають трискладову психологічну будову, яка забезпечує здійснення діяльності й синтетично складається з потреб (мотиватор будь-якої діяльності), здібностей (психічні механізми задоволення й розвитку потреб) та вмінь (способи реалізації й розвитку здібностей), останнє, зауважує В.І. Луговий, зумовлює для формування компетентностей застосування педагогіки особистісного розвитку [10: 16].

Заслугує на увагу підхід І.Д.Беґа щодо визначення сутності поняття "компетентність", який розуміє його насамперед як досвідченість суб'єкта в певній галузі, а не як обізнаність, поінформованість суб'єкта в певній галузі. І далі вчений наголошує на тому, що "компетентність спонукається мотивом, що ґрунтується на прагненні самостереження, переживанні почуття гідності, та широкими соціальними мотивами; компетентність вищого рівня безпосередньо залежить від якості навчальних здобутків, які мають перетворитися на систему компетентностей суб'єкта. Лише власні наукові (теоретичні) надбання мають достатній потенціал для такої компетентності" [1: 26-27].

Як засвідчив аналіз наукового фонду з досліджуваної проблеми (І.Зимня, В.Ледньов, М.Рібаков та ін.), й досі не визначено суттєві відмінності між поняттями "компетенція" і "компетентність". Так, учені ототожнюють ці поняття і наголошують на тому, що це взаємозв'язок між обізнаністю і діяльністю особистості. Поняття "компетенція", на їхню думку, містить суспільні ознаки, а "компетентність" – рівень підготовленості особистості до певного виду діяльності, тобто це визначений обсяг знань, умінь і навичок суб'єкта для виконання завдань.

І. Зимня виокремлює такі компетентності: мотиваційну, когнітивну, операціональну, етичну, соціальну, поведінкову; щодо компетенцій, то вчена поділяє їх на такі три групи: 1) компетенції, що відображають ставлення людини до самої себе як особистості; 2) компетенції, що віддзеркалюють взаємовідносини з іншими людьми; 3) компетенції, спрямовані на діяльність людини, яка виявляється в різних формах [7: 18-21]. А.К.Маркова визначає компетентність: спеціальну (володіння власне професійною діяльністю на достатньо високому рівні, здатність проєктувати свій подальший розвиток), соціальну (володіння спільною професійною діяльністю, а також відповідними прийомами професійного спілкування, соціальна відповідальність за результати своєї професійної праці), особистісну (володіння прийомами особистісного самовираження та саморозвитку, засобами протистояння професійним деформаціям особистості), індивідуальну (володіння прийомами самореалізації й розвитку індивідуальності в межах професії, готовність до професійного зростання, здатність до індивідуального самозбереження) [15]. Л.Гузєв виокремлює ще комунікативну (здатність вступати в комунікацію з метою порозуміння) й предметну (здатність аналізувати й діяти з погляду певних галузей людської культури) [15].

Як свідчить аналіз науково-методичної літератури, на сучасному етапі ще й досі немає єдиного підходу до визначення поняття "комунікативна компетенція": зустрічаються такі терміни для її визначення: "мовна здатність", "мовна система", "комунікативна здатність", "мовленнєва компетенція" (А.Богуш, М.Вашуленко, І.Зимня, О.Хорошковська та ін.).

Комунікативна компетенція трактується як здатність мобілізувати різноманітні знання мови (мовну компетенцію), паравербальних засобів, ситуацій, правил і норм спілкування, соціуму, культури для ефективного виконання певних комунікативних завдань у відповідних контекстах чи ситуаціях. Термін "комунікативна компетенція" уведений Д.Хаймзом у значенні системи знань про правила мовної комунікації, її процедуру, етикет, ритуал, яка відображає взаємодію інтелектуального, соціального й вербального в поведінці комунікатора. Ключовими словами у цій дефініції, як зазначає О.О.Селіванова, є система знань, що характеризує й інші тлумачення цього виду компетенції, однак у них не відображена дієва роль саме комунікативної компетенції, на відміну від мовної [16: 230]. На думку вченої, комунікативна компетенція передбачає володіння не лише знаннями та навичками побудови інтенційно-стратегічної програми комунікації, дотримання її і контролю за нею у процесі спілкування; орієнтації на співрозмовника, передбачення його реакції; вибору мовних і паравербальних засобів комунікації і їхнього декодування; подолання комунікативних перешкод, усунення комунікативних шумів, виходу із комунікативного цейтноту тощо [16: 231]. Саме у такому тлумаченні, як слушно зауважує О.О.Селіванова, комунікативна компетенція включає мовну компетенцію, що створює підґрунтя для диференціації знань, які входять до комунікативної компетенції людини.

А.М. Богуш розуміє комунікативну компетенцію як комплексне застосування мовних і немовних засобів з метою комунікації спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватись у ситуації спілкування, ініціативність спілкування.

За словами Л. Столяренко, комунікативна компетентність – це здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми; це система

внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікації у визначеному колі ситуацій міжособистісної взаємодії [17: 76].

У вужчому розумінні під комунікативною компетентністю розуміють здатність встановлювати і підтримувати потрібні контакти з іншими людьми, певну сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування (Ю.М. Жуков). Як справедливо зауважує М.Р. Львов, комунікативна компетенція передбачає не лише теоретичні знання, але й навички, вільне володіння мовленням. І далі вчений слушно зазначає, що сучасна методика навчання мов потребує взаємопов'язаного навчання всіх чотирьох видів зовнішнього мовлення (говоріння, аудіювання, письмо, читання) і внутрішнього (мисленнєвого) мовлення мовою, що вивчається, і всі ці види мовлення, за словами М.Р.Львова, взаємопідтримують один одного. [11: 174].

Визначаючи комунікативну компетентність, І.Риданова поділяє її на такі чотири блоки: морально-етичний, соціально-психологічний, естетичний і технологічний [14: 28].

Д.І. Ізаренков розглядає комунікативну компетенцію як "здатність людини до спілкування в одному, декількох або всіх видах мовної діяльності, що становить особливу якість мовленнєвої особистості, набуту в процесі природної комунікації або спеціально організованого навчання" [9: 56]. На думку вченого, комунікативна компетенція формується у процесі взаємодії трьох основних, базисних своїх складових – мовної (передбачає, по-перше, знання одиниць мови всіх рівнів (фонетичного, лексичного, словотвірного, морфологічного й синтаксичного), а, по-друге, пов'язана з формуванням здатності на основі мовного матеріалу і правил комбінування мовних одиниць будувати необмежену кількість комунікативних одиниць певної семантики), предметної (змістовий план висловлювань, фрагменти навколишнього світу через знання людини про цей світ) і прагматичної (передбачає вміння використовувати висловлювання у відповідності з комунікативними намірами і ситуативними умовами мовлення) компетенцій [9: 54-60].

О.М.Горошкіна визначає комунікативну компетенцію як уміння спілкуватися з метою обміну інформацією, що спрямована на вирішення таких основних завдань: ефективно отримувати й передавати інформацію; досягати поставленої мети шляхом переконання співрозмовника й спонукання його до дії; отримувати додаткову інформацію про співрозмовника (на основі знань про об'єктивні закономірності функціонування мови в суспільстві з метою визначення рівня соціально-культурного розвитку людини, її соціального статусу, на основі умінь розрізняти відтінки інформації й голосу співрозмовника, щоб оцінити його емоційний стан; та умінь інтерпретувати зміст його висловлювань і зрозуміти можливий підтекст); здійснювати позитивну саморепрезентацію – тобто справляти приємне враження на співрозмовника або читача на основі володіння культурою мовлення [12: 349].

Комунікативна компетенція містить компетенцію мовну як здатність породжувати й розуміти правильні мовні повідомлення; дискурсивну як спроможність поєднувати висловлення у зв'язні тексти й залучати їх до відповідних дискурсів; соціолінгвістичну як здатність урахувати в комунікативній діяльності соціальні аспекти ситуації спілкування; ілюктивну як здатність формувати й реалізувати комунікативні наміри в повідомленні; стратегічну як уміння ефективно планувати початок, перебіг і завершення комунікації, досягати успішності у спілкуванні. О.О.Селіванова до структури комунікативної компетенції відносить ще й такі види компетенцій: паравербальну, без якої неможливе ефективне спілкування, лінгвокультурну, що визначає культурну ідентифікацію мовця, тобто дотримання ним відповідних культурно зумовлених норм, стандартів спілкування; і факультативну міжкультурну, яка залежить від потреби в ній мовця й орієнтована переважно на дві культури (рідну й чужу). У функціональній прагматиці, як зазначає вчена, комунікативна компетенція охоплює лінгвістичну як уміння використовувати семіотичну систему мови; вербально-когнітивну як досвід комунікантів і вербально-комунікативну як здатність вступати в комунікацію, планувати її і досягати кооперативного результату [16: 231].

На думку О.М.Горошкіної, комунікативна компетенція передбачає, окрім вище зазначених, ще й такі види компетенцій: предметну (уміння відтворювати в свідомості картину світу – предмети, явища й взаємозв'язок між ними на основі активного володіння загальною лексикою), прагматичну (здатність до здійснення мовленнєвої діяльності, зумовленої комунікативною метою, до свідомого вибору необхідних форм, типів мовлення, врахування ознак функціонально-стильових різновидів мовлення (опису, роздуму, розповіді)), етнокультурологічну (забезпечує формування національно-мовної картини світу, оволодіння національно маржованими мовними одиницями, українським мовленнєвим етикетом), соціокультурну (сукупність знань, пов'язаних з національною та світовою культурою, сформовані уміння узгоджувати із засвоєними етичними, естетичними та іншими цінностями власну мовленнєву й життєтворчу діяльність) [12: 349-350].

Отже, компетентність розглядаємо як результат опанування компетенцією, це компетенція в дії, яку виконує конкретна людина в певній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу в педагогіці / Іван Дмитрович Бех // Педагогіка і психологія. - №2 (63). – 2009. – С.26-31.
2. Беленька Г.В. Вихователь дітей дошкільного віку: становлення фахівця в умовах навчання: [монографія] / Г.В. Беленька. – К.: Світич, 2006. – 304с.
3. Богуш А.М. Компетентнісний підхід до мовленнєвого розвитку дошкільників / Алла Михайлівна Богуш // У кн. Педагогічна і психологічна науки в Україні. – Том 2 Дидактика, методика, інформаційні технології. – К.: Педагогічна думка, 2007. – С.155-170.
4. Божович Е.Д. Развитие языковой компетенции школьников: проблемы и подходы / Е.Д. Божович // Вопросы психологии. – №1. – 1997. – С. 33-44.
5. Василевич А.П. Проблемы измерения языковой компетенции / А.П. Василевич // Лингвистические основы преподавания языка. – М.: Наука. – 1983. – С. 113-136.
6. Гудзик И.Ф. Компетентностно-ориентированное обучение русскому языку в начальных классах (в школе с украинским языком обучения). – Черновцы: Видавничий дім "БУК РЕК", 2007. – 496.
7. Зимняя И. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / Ирина Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – №5. – С.18-21.
8. Иванова А.Е. Языковая компетентность испытуемых в психологическом эксперименте / А.Е. Иванова // Язык и личность / [под ред. Д.Н. Шмелёва]. – М.: Наука. – 1989. – С. 127-131
9. Ізаренков Д.І. Базисные составляющие коммуникативной компетенции и их формирование на продвинутом этапе обучения студентов-нефилологов / Д.І. Ізаренков // Русский язык за рубежом. – №4. – 1990. – С. 54-60.
10. Луговий В.І. Європейська концепція компетентнісного підходу у вищій школі та проблеми її реалізації в Україні / Володимир Іларіонович Луговий // Педагогіка і психологія. – №2 (63). – 2009. – С.13-25.
11. Львов М.Р. Основы теории речи: уч. пособие для студ. высш. учеб. заведений / М.Р. Львов. – М.: Издательский центр "Академия", 2000. – 248 с.
12. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Колектив авторів : М.І. Пентилюк, С.О. Караман, О.В. Караман, О.М. Горошкіна, З.П. Бакум, М.М. Барактян, І.В. Гайдаєнко, А.Г. Галетова, Т.В. Коршун, А.В. Нікітіна, Т.Г. Окуневич, О.М. Решетиллова : [за ред. М.І. Пентилюк]. – К.: Ленвіт, 2004. – 400 с.
13. Пометун О.І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн / О.І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. – К.: КІС., 2004.- С.16-33.
14. Рыданова И.И. Основы педагогики общения / И.И. Рыданова. – Мн., 1989. – 279с.
15. Родигіна І.В. Компетентнісно орієнтований підхід до навчання / Ірина Вікторівна Родигіна. – Х.: Вид. група "Основа", 2005. – 96с. – (Б-ка журн. "Управління школою"; Вип. 8 (32)).
16. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712с.
17. Столяренко Л.Д. Основы психологии / Л.Д. Столяренко. – Ростов-на-Дону, 1997. – 327 с.
18. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. Хуторской // Народное образование. – 2003. – №2. – С.58-64.

